

Зміст

Передмова	4
Розділ I. Які особливості змісту і методики навчання учнів громадянській освіті	7
Чому було запроваджено новий предмет	7
Які нові завдання вчителя	8
Які основні характеристики змісту і методики нового предмета	9
Як реалізовано у предметі компетентнісний підхід	11
Якою є структура компетентнісного уроку з громадянської освіти	12
Які особливості практичного заняття з громадянської освіти	14
Як оцінювати знання й уміння учнів із громадянської освіти	15
Розділ II. Як спланувати уроки та практичні заняття з інтегрованого предмета «Громадянська освіта»	17
Яким може бути календарно-тематичне планування з інтегрованого предмета «Громадянська освіта» (10 клас)	17
Які методи та форми оцінювання учнів можна застосовувати на уроках і практичних заняттях із громадянської освіти	21
Розділ III. Як організувати й провести практичні заняття з громадянської освіти	26
Якими є життєві цінності людини	26
Як стати успішною людиною	28
У чому цінність навчання	30
Чому права і свободи людини є основою демократії	35
Як звертатися до Європейського суду з прав людини	37
Як захищають права дитини	39
Якою є роль правозахисних організацій і правозахисників	43
Чому різноманітність – це ресурс	44
Як опанувати мистецтво спілкування	47
Як поводитись в конфліктній ситуації	49
Як бути свідомим виборцем	51
Якими є форми й прояви громадянської активності	54
Чому варто бути поінформованою людиною	57
Як розпізнати маніпуляцію та захиститись від неї	60
Як оцінити інформацію з Інтернету	63
Як не стати жертвою торгівців людьми	66
Як я можу взяти участь у сталому розвитку моєї держави	68
Як розумно будувати домашню економіку	71
Як протидіяти корупції	76
Які правила регулюють збройні конфлікти	79
Як діють волонтери в Україні та в різних країнах світу	81
Розділ IV. Які вправи можна застосувати в навчанні учнів громадянства	85

у новітніх освітніх документах — Законі України «Про освіту» та основах стандартів освіти Нової української школи, так і в запровадженні з 2018–2019 навчального року в школах інтегрованого предмета «Громадянська освіта» (10 клас, рівень стандарту). Програмовими завданнями цього предмета є «забезпечення цілеспрямованої підготовки старшокласників до функціонування у системі суспільних відносин поліваріантного світу, глобалізації, соціальної взаємодії та активної відповідальної участі в суспільній діяльності»³.

Які нові завдання вчителя

Відповідно постало й питання підготовки вчителів до навчання учнів⁴ громадянської освіти, розвитку їхньої громадянської компетентності як результату такого навчання, визначення й застосування ефективних способів організації пізнавальної діяльності школярів. Учителю, який викладатиме предмет, важливо оволодіти методикою, що стимулює конструктивно-критичне мислення учнів, інтерактивними методами та технологіями, які в подальшому можуть стати його власним стилем навчання учнів громадянської освіти.

Позаяк зрозуміло, що лише за умов навчання в демократичній атмосфері, занурення в дискусію і самостійні дослідження, долучення до виконання соціально значи-

мих проектів, учні опановують основні навички активної, свідомої, осмисленої участі в житті як власної держави, так і світу, для якого характерні глобалізація, взаємозалежність, людське різноманіття й надшвидкі суспільні зміни.

У навчанні нового предмета учні мають усвідомити сутність відносин з іншими людьми, оточенням, суспільними інституціями та навколишнім середовищем, сформулювати навички оцінки проблем та винесення продуманих оціночних суджень, продуктивного розв'язання соціальних питань та ухвалення обґрунтованих рішень. Саме це складає основу відповідальної участі громадян у житті суспільства на місцевому, національному та глобальному рівнях.

Уміння і навички, що розвивають критичне мислення, сприяють соціально-емоційному розвитку учнів, просоціальні навички, навички міжособистісні взаємодії та інформаційна грамотність значиміші й корисніші саме в контексті громадянської освіти. Запровадження в громадянську освіту технології розвитку критичного мислення також готує учнів як активних та відповідальних громадян XXI століття.

Це передбачає якісну зміну ролі вчителя — він має перевтілитися з особи, яка інформує й опитує тих, хто навчається, в організатора діяльності учнів з вільного обміну думками і поглядами. У навчанні предмета вчитель може застосовувати завдання для самостійної роботи в малих групах або в парах, а також невеликі учнівські проекти, що реалізують учні індивідуально або в групах поза школою (наприклад, у межах району, населеного пункту, в місцевій громаді і т.п.).

Передбачають, що вчитель не відтворить пасивно навчальну програму предмета, а скоріше за все стане її співавтором.

³ Громадянська освіта. Навчальна програма інтегрованого курсу для 10 класів загальноосвітніх навчальних закладів / [Електронний ресурс]. — Режим доступу : <https://osvita.ua/school/program/program-10-11/58875/>

⁴ По тексту ми писатимемо учні (без «учениці»), вчитель (без «вчителька»), учасник (без «учасниця»), однокласник (без «однокласниця») тощо, проте авторки посібника усталено застосовують гендерно виважені формулювання

Відтак, приступаючи до викладання, вчителю слід самостійно підготувати детальний календарно-тематичний план із тематикою уроків і практичних занять, а також на основі наявних зразків скласти власний план-конспект (сценарій) кожного з обраних уроків та підбирати додаткові матеріали до них.

Які основні характеристики змісту і методики нового предмета

Навчання громадянській освіті має бути смислоутворюючим, інтегрованим, ціннісно-орієнтованим та інтерактивним. Ці характеристики змісту предмета та освітнього процесу є фундаментом розвитку знань, умінь, цінностей і моделей поведінки учнів як членів громадянського суспільства у глобалізованому світі.

1. Створення смислів

Щоб навчання громадянській освіті було ефективним, воно має задовольняти особистісні потреби учнів, мати для кожного з них сенс і значення. Для цього вчитель мусить розуміти інтереси учнів, постійно мотивувати їх, пов'язуючи навчання з реальним життям, знаходити на уроці місце для різноманітних думок і концепцій, диференціювати навчання залежно від складу класу і соціокультурного контексту регіону школи. Змістовне навчання предмета потребує рефлексивного планування, фокусування та оцінювання навколо певних понять, концепцій, ідей, навичок і моделей поведінки учнів. Навчальний матеріал громадянської освіти має бути побудований на реаліях українського суспіль-

ного життя, сучасних засадах розвитку громадянського суспільства і демократії в Україні.

Опрацьовуючи з учнями зміст предмета, вчитель має взяти до уваги специфіку школи і конкретного класу, де він викладає, а також індивідуальні потреби і можливості учнів. Варто, наприклад, адаптувати до місцевих умов уроки про місцеве самоврядування з огляду на те, де знаходиться школа — в селі, маленькому містечку чи в районному/обласному центрі. Слід тримати в полі зору й специфіку класу — кількість учнів, переважні способи спілкування, рівень безпеки, можливості й навички співпраці.

Учитель має (в міру можливостей) підбирати індивідуальні завдання і корегувати очікувані результати для конкретних учнів на основі їхніх зацікавлень, інтелектуальних здатностей, враховуючи їхні емоційні проблеми, «сильні і слабкі сторони» в спілкуванні.

2. Інтеграція

Громадянська освіта є інтегрованою за своїм змістом, оскільки вона містить, крім суто політологічних, елементи правових, історичних та економічних знань, відомості з історії духовно-культурного життя українського суспільства, етики, естетики, психології, соціології, філософії та ін. Предмет побудовано з урахуванням необхідності встановлення широких міжпредметних зв'язків із відповідними шкільними предметами. Громадянська освіта також інтегрує загальнонавчання вміння і навички, ІКТ-навички, навички міжособистісного спілкування та ін. Міжпредметні та внутрішньо-предметні зв'язки мають лягти в основу учнівських проектів і досліджень.

3. Орієнтація на цінності

Молоді люди не стануть відповідальними громадянами, опановуючи лише зміст громадянської освіти як предмета. Під час навчання учням має бути забезпечена можливість ухвалювати прості й складні рішення щодо ідей і ситуацій стосовно поваги людської гідності, забезпечення прав і свобод людини та суспільного блага. Вони мають отримати досвід обговорення і поведінки, що засновані на таких цінностях демократії як свобода слова, справедливість та різноманітність. Це означає, що учні мусять бути почуті та сприйняті серйозно. Лише постійне і вдумливе залучення учнів до дискусій із суперечливих чи уразливих питань при розгляді кількох точок зору практикуватиме їхні навички критичного мислення. Слід відмовитись від того, щоб учні лишень читали тексти і відповідати на запитання з підручників — вони мають навчатися досліджувати, ставити питання, оцінювати інформаційні джерела тощо.

4. Інтерактивний характер навчання

Цілі предмета спрямовані на підготовку молодшої людини до життя і активної громадянської участі в громадянському суспільстві та демократичній правовій державі. Відтак замість переказування абстрактної «готової» інформації, відірваної від життя і суспільного досвіду школяра, постає потреба застосовувати методи навчання, які активізують його діяльність. Крім того, уроки з предмета мають надати учню основні громадянські вміння, навички і поведінкові моделі. Важливо, щоб учень не лише вмів перерахувати права людини і знав, у яких документах вони зафіксовані, а й міг розрізнити, поважати, реалізовува-

ти й захищати їх в конкретних життєвих ситуаціях. Учень має бути не лише обізнаним у повноваженнях органів влади та посадових осіб, правах громадян, законодавчій процедурі, діяльності судової й податкової систем нашої держави, а й бачити та усвідомлювати власне місце в цих процесах.

На відміну від інших навчальних предметів старшої школи, завдання громадянської освіти передбачають формування в учнів умінь «поводитись», «проявляти», «реалізуватись у життєвих ситуаціях», «спілкуватись з іншими», «отримувати досвід поведінки, взаємодії, взаємовідносин». Такі цілі досягають лише за умов активної залученості учня до навчання, його «занурення» у відповідні навчальні ситуації на уроці й поза ним.

Кожний урок має передбачати різні види пізнавальної, розумової та навчальної активності учнів. Насамперед ефективними будуть активні та інтерактивні методи, коли учні є суб'єктами навчання — виконують творчі завдання, беруть участь в діалозі, ставлять запитання одне одному та вчителю. Відтак застосування інтерактивних методів як-от мозковий штурм, дискусія, рольова гра, моделювання, аналіз кейсів (випадків, реальних ситуацій суспільного життя), взаємонавчання, робота в малих групах, драматизація, портфоліо тощо має поєднуватись з більш традиційними для нашої освіти методами навчання.

Переважна більшість питань, що обговорюються на уроках громадянської освіти, є дискусійними й не мають однозначних відповідей. Тож учні звертатимуться до вчителя як до арбітра за правильною відповіддю. Утім завданням педагога є привчати учнів до думки, що дискусійні питання — це привід для спільного обговорення в класі та для самостійного обмірковування вдома. Більшість запитань можна пере-

адресувати тому, хто їх поставив (*А ти як думаєш?*), класу (*А що думають інші?, Давайте порадимося...*). Запитання — це можливість звернутися до джерела (*Де про це можна прочитати?*), до фахівця (*У кого про це можна запитати?*). У будь-якому випадку відповідь можна відкласти на час після уроку, на наступний урок, на урок із відповідної теми. Як правило, громадянознавчі проблеми потребують серйозного дослідження конкретної ситуації, врахування інтересів багатьох і припускають варіативність відповідей.

Як реалізовано у предметі компетентнісний підхід

Програмова мета громадянської освіти — це «формування громадянської компетентності учнівської молоді, що забезпечує її активну громадянську позицію, здатність відповідально реалізовувати свої

права та обов'язки в конкретній ситуації, налагоджувати соціальне партнерство у розв'язанні суспільних проблем»⁵.

Для розуміння сутності громадянської компетентності важливими є такі моменти: це ключова компетентність, що характеризується спроможністю людини здійснювати складні поліфункціональні, поліпредметні, культуродоцільні види діяльності, ефективно розв'язуючи проблеми; в її основі лежать громадянські цінності, що уналежнюють ідеали, переконання та моральну позицію особистості; формування громадянської компетентності може здійснюватись виключно в спільній діяльності вчителя та учнів; компоненти громадянської компетентності тісно пов'язані між собою й формуються комплексно.

⁵ Громадянська освіта. Навчальна програма інтегрованого курсу для 10 класів загальноосвітніх навчальних закладів / [Електронний ресурс]. — Режим доступу : <https://osvita.ua/school/program/program-10-11/58875/>

Структура громадянської компетентності учня

складник	суть	вияви
мотиваційно-ціннісний	інтерес до громадянознавчих знань, зацікавленість у громадянській освіті, здатність брати на себе відповідальність, підтримувати інших, вибудовувати з ними взаємодію на паритетних основах активності	наміри, бажання, прагнення особистості досягати поставлених цілей чи уникати їх, здійснювати заплановане чи відмовлятися від його реалізації; усвідомлення й визнання таких цінностей як особистість, гідність людини, толерантність, демократичні принципи життя, повага до прав і свобод людини, демократичних норм, інститутів громадянського суспільства, законів держави
когнітивний	громадянознавчі знання, уявлення про себе, свої соціальні ролі, взаємодію із соціальними інститутами, способи захисту і дотримання прав і свобод людини, взаємодію з владою	знання про права і свободи людини, механізми їх захисту, принципи функціонування органів державної влади та місцевого самоврядування, знання прийомів взаємодії із соціальним оточенням, способів впливу при прийнятті рішень та захисті власних інтересів
операційно-діяльнісний	готовність і здатність орієнтуватись у ситуації, прагнення вплинути на те, що відбувається, готовність до компетентної участі в суспільному житті, спроможність приймати рішення, контролювати свою діяльність, навчатися самостійно	вербальні й невербальні, соціальні й комунікативні, інтерактивні й рефлексивні вміння у взаємодії із соціальним оточенням: лідерство, командність, вміння ставити запитання й відповідати на запитання, обґрунтовувати власну позицію, робити свідомий вибір, ухвалювати рішення

Громадянська компетентність, як і будь яка інша, повною мірою виявляється лише в реальній життєвій ситуації, адже вона не може бути ізольована від конкретних умов її реалізації — в ній органічно поєднується мобілізація знань, умінь і способів поведінки особистості, спрямованих на умови конкретної діяльності. При цьому компетентна людина застосовує стратегії, найприйнятніші для виконання тих чи інших завдань.

Отже, у педагогічному плані громадянська компетентність складається з певної сукупності знань, переживань, емоційно-ціннісних орієнтацій, переконань, які допомагають людині усвідомити своє місце в суспільстві, обов'язок і відповідальність перед співвітчизниками, Батьківщиною, державою. Відповідно її структурними компонентами є мотиваційно-цінісний, когнітивний та операційно-діяльнісний. Тому система формування громадянськості має бути спрямована на розвиток особистості у зазначених напрямках.

Сформована громадянська компетентність учня виявляється в сукупності результатів опанування знаннями і вміннями, сформованості навичок і ставлень. Це, своєю чергою, слугує передумовою саморозвитку й самореалізації особистості, вибудовування нею власної життєвої стратегії та досягнення успіху.

Якою є структура компетентнісного уроку з громадянської освіти

Ефективність уроку з громадянської освіти як основної організаційної форми навчання учнів предмета залежить від визначення, конструювання та взаємозв'язку його трьох складових частин (етапів):

вступної (етап актуалізації і мотивації), основної (етап конструювання знань і умінь учнів) та заключної (етап рефлексії, узагальнення й оцінювання).

Перша частина уроку — *вступна*. Її мета — сфокусувати увагу учнів на навчальній проблемі, що розглядатиметься, викликати їхній інтерес до обговорюваних питань теми, мотивувати активну пізнавальну діяльність. Ця частина уроку уналежнює актуалізацію, мотивацію, оголошення теми уроку та його очікуваних результатів.

Актуалізація знань і уявлень учнів на початку уроку здійснюється через запитання й пізнавальні завдання, які освіжають в пам'яті учнів наявні уявлення й знання з нової теми, спонукають до роздумів, викликають бажання ставити запитання до навчального матеріалу, який вони починають вивчати, й шукати відповіді на них.

Мотивація є своєрідною психологічною паузою, де учні усвідомлюють, що вони саме тут і зараз розпочнуть вивчати інакший від попереднього уроку предмет, що перед ними інший учитель й зовсім інші навчальні завдання, тобто «включаються» в зміст уроку.

Мотивація має бути чітко пов'язана з темою уроку, вписуватись у його канву, психологічно готувати учнів до сприйняття теми, налаштовувати їх на розв'язання певних навчальних завдань. Для мотивації учнів можна використати різні прийоми. Наприклад: обговорення плакату чи малюнку, декламування/прочитання уривку твору (вірша, статті, новели), висловлення асоціацій щодо чільного поняття уроку, складання кластера, презентація невеликого за обсягом повідомлення, підготовленого учнем заздалегідь та ін. Учителю може також поставити запитання з теми уроку, навести цитату чи розказати коротку жва-

зміст теми (наприклад, за підручником); ознайомитися з додатковою літературою; скласти план практичного заняття з визначенням тривалості кожного етапу; сформулювати/підібрати пізнавальні завдання для роботи учнів у класі та вдома.

Питання щодо тематики, порядку проведеного практичних занять та оцінювання їх результатів є компетенцією вчителя. Орієнтирами для формулювання пізнавальних і дослідницьких завдань для учнів, які пропонують на практичних заняттях, є визначені програмою очікувані результати навчально-пізнавальної діяльності учнів.

Як оцінювати знання й уміння учнів із громадянської освіти

Оцінювання — це вимірювання навчальних досягнень, тобто порівняння і встановлення співвідношення того, що учень знає й уміє, до того, що він має знати й уміти на певний момент навчання відповідно до програми. Його основні цілі такі: демонстрація рівня знань, умінь і навичок учнів із теми; виявлення рівня сформованості ставлень учнів до суспільних проблем, явищ і процесів; мотивація учнів до отримання нової інформації з теми (обговорюваної проблеми); виявлення потенціалу кожного учня в темі та методах її опанування; розвиток навичок самооцінювання і взаємооцінювання учнів; визначення кількісного показника (балу) кожного учня з теми.

Основою оцінювання учнів є програмові очікувані результати їхньої навчально-пізнавальної діяльності та/або складники громадянської компетентності, що мають формуватись (розвиватись) під час навчання, а саме: мінімальний обсяг гро-

мадянських знань, обов'язковий для засвоєння учнем у відповідності до його індивідуального розвитку та пізнавальних можливостей; основні уміння й навички, формування/розвиток яких передбачено навчальною програмою; формування ціннісного ставлення учня до суспільних явищ, процесів і подій, що досліджуються ним.

Основні функції оцінювання такі: контролююча (визначення рівня досягнень очікуваних результатів навчально-пізнавальної діяльності учня/класного колективу, виявлення рівня готовності учнів до засвоєння нового навчального матеріалу); навчальна (сприяння повторенню, вивченню, уточненню й поглибленню знань учнів та зростанню рівня сформованості їхніх умінь); діагностично-коригуюча (виявлення труднощів, із якими стикаються учні в навчанні, та прогалин в їхніх знаннях і вміннях); стимулюючо-мотиваційна (спонукання учня покращити власні результати, розвиток особистої відповідальності за результати навчання); виховна (формування в учнів уміння відповідально, сумлінно, творчо працювати, проявляти ініціативу, застосовувати прийоми контролю й самоконтролю).

Діяльність учителя з оцінювання учнів має носити потрійний характер. Це означає, що слід перевіряти й оцінювати результати роботи учнів: 1) по закінченню засвоєння матеріалу розділу програми; 2) наприкінці семестру; 3) по закінченню навчального року. Оцінка результатів навчання учнів може бути якісною (виражається вербально) та кількісною (позначається балами).

Оцінювання учнів під час уроку передбачає дотримання вчителем таких етапів (кроків): 1) формулювання мети/очікуваних результатів уроку; 2) визначення

критеріїв і показників оцінювання; 3) встановлення мети оцінювання; 4) обрання стратегій, процедур та шкали оцінювання; 5) визначення способів доведення до учнів планованих очікувань.

При оцінюванні досягнень програмових результатів учнів із громадянської освіти вчитель має враховувати: логічність і обґрунтованість, осмисленість, глибину, гнучкість, дієвість, системність, узагальненість міркувань учня, рівень сформованості загальнонавчальних та предметних умінь і навичок, рівень володіння учнем аналізом, синтезом, порівнянням, класифікацією, абстрагуванням, узагальненням, формулюванням висновків; вміння виявляти й розв'язувати проблеми, висувати гіпотези й передбачення; самостійність оцінних суджень учня. Зрозуміло, що безпосередньо на уроці не можна оцінити виховний ефект навчального предмета, сформованість цінностей та особистого ставлення школярів, адже система цінностей, особисте ставлення, поведінкові моделі учня проявляються в реальному житті. Тому завданням учителя є створення оптимальних умов для вільного висловлення й захисту учнем власної думки з будь-яких

суспільно значимих питань/проблем в будь-яких навчальних ситуаціях у навчальній та позаурочній діяльності.

Процедуру оцінювання можна застосовувати на будь-якому етапі уроку з громадянської освіти за будь-яких методів навчання — під час вивчення учнями нового матеріалу, при проведенні (по закінченню) інтерактивних вправ, у презентації учнями домашнього завдання тощо.

Оцінювання має бути відкритим для учнів. Учителю слід інформувати школярів про очікувані результати, показники (критерії), цілі, стратегії, методи та шкалу оцінювання. Це сприятиме свідомій і сумлінній роботі учнів на уроках і вдома, адже вони знатимуть, чого від них очікує вчитель та як саме він визначатиме оцінку їхньої роботи.

Для оцінювання учнів на уроках громадянської освіти застосовують опитування, вправи, тестування, спеціальні домашні завдання (складання пам'ятки, написання твору-роздуму, підготування доповіді чи презентації) тощо. Ефективними (й доцільними) в навчанні учнів громадянської освіти є самооцінювання та взаємооцінювання.

Попросіть доповідачів груп прикріпити аркуші з результатами роботи на дошку. У загальному колі обговоріть запитання: *Які у вас враження від роботи? Чому, не зважаючи на існування міжнародних, регіональних та національних (на державному рівні) механізмів захисту прав людини, чисельність правозахисних організацій сьогодні є значною?*

3. Об'єднайте учнів у трійки (або нехай вони продовжують працювати в тих самих групах) і запропонуйте їм виконати таке завдання:

1) Пригадайте та запишіть імена (3–4) відомих правозахисників. 2) Складіть перелік якостей (4–5) та вмінь (4–5), якими має володіти людина, яка здійснює правозахисну діяльність: *особисті якості; уміння й навички*. 3) Представте результати роботи іншій трійці/групі.

Після цього організуйте обговорення з учнями запитання: *Чи можна назвати активну діяльність правозахисника громадянським подвигом? Чому?*

4. Запросіть учнів індивідуально прочитати текст та визначити свою власну позицію щодо викладеного в ньому: «згоден/згодна», «не згоден/не згодна»; обґрунтувати свою позицію, записавши 2–3 аргументи.

Тепер об'єднайте учнів у 2 групи (якщо учнів багато — в 4 (по 2 з кожної позиції) відповідно тій чи іншій позиції). Запропонуйте в групах обговорити аргументи та сформулювати 2–3 найвагоміших від групи.

Проведіть міні дискусію в загальному колі.

ПРАВЗАХИСНІ ОРГАНІЗАЦІЇ ТА СУСПІЛЬСТВО

Відносини правозахисних організацій з іншою частиною громадянського суспільства є специфічними й можуть бути далеко не безхмарними. Недержавна організація захищає інтереси громадян, а оскільки конфлікти інтересів у суспільстві неминучі, то правозахисні організації за природою своєї діяльності мусять залагоджувати ці конфлікти. Фактично правозахисні організації мають відігравати роль буфера між суспільством, державою та різноманітними суспільними групами. При цьому може трапитись і ситуація, коли правозахисники відстоюватимуть інтереси держави у випадку загрозованої поведінки яких-небудь екстремістських, радикальних структур суспільства.

Підсумкова частина

Попросіть учнів протягом 5 хв написати в зошиті відповіді на запитання: *1.Що я вже знаю про правозахисні організації та правозахисників? 2. Про що я хочу дізнатися більше або чого навчитися? 3. Як можна використати ці знання й уміння в житті?. За наявності часу надайте слово 2–3 учням.*

До розділу 3. ЛЮДИНА В СОЦІОКУЛЬТУРНОМУ ПРОСТОРИ

● Практичне заняття № 8 ЧОМУ РІЗНОМАНІТНІСТЬ — ЦЕ РЕСУРС¹²

Після цього заняття учні/учениці зможуть: — пояснювати, що таке різноманітність і в чому вона виявляється;

- характеризувати різноманітність як ресурс людського суспільства та наводити приклади;
- ділитися власними ідеями щодо проблем співжиття різних людей;
- висловлювати власне ставлення до збереження різноманітності людей в суспільстві.

¹² Використано матеріали: Пометун О. Кроки до розуміння : навч. посіб. для 10(11) класів / О.Пометун, І.Сущенко, І.Баранова ; за ред. О.Пометун. — К. : Педагогічна думка, 2016. — 168 с., іл.

Вступна частина

1. Попросіть учнів принести на заняття по одній картоплині. Розпочніть заняття з вправи за такою інструкцією:

Покладіть свої картоплини в один кошик або коробку. Нехай кожний і кожна візьмуть з кошика по одній картоплині. Уважно придивіться до неї, спробуйте пізнати її, «подружитися» з нею. За бажанням представте свого «друга» класові, розповідаючи про те, скільки йому років, сумний він чи щасливий і як він став таким, яким є. Покладіть всі картоплини знов у кошик і перемішайте їх. Після того, як я викладу їх на стіл, спробуйте знайти серед картоплин свого «друга».

Обговоріть з учнями в загальному колі: *Чи вдалося вам відшукати свою картоплину? Що вам потрібно було для того, щоб легко її впізнати? Які думки відносно груп людей у суспільстві у вас викликала ця вправа?*

2. Запропонуйте учням поміркувати, відповідаючи на запитання, над словами відомого чеського педагога Яна Корчака: *«Я помітив, що тільки нерозумні люди хочуть, щоб усі були однакові. Розумні раді з того, що є день і ніч, літо та зима, молоді й старі, що є метелики та птахи, різнобарвні квіти й різного кольору очі, що є дівчатка й хлопчики. А хто не любить думати, того різноманіття, що змушує думку працювати, дратує».*

Запросіть учнів обговорити такі запитання: *Чи погоджуєтесь ви з його словами, що тільки «нерозумні люди хочуть, щоб усі були однакові»? Чому ви так думаете? Чи подобається вам людське різноманіття навколо вас? Чому? Поясніть свої думки на прикладах.*

Відведіть на цю роботу 6-8 хв. Після цього представте тему та очікувані результати заняття.

Основна частина

1. Запропонуйте учням у парах опрацювати текст за запитаннями й завданнями до нього: *Що таке різноманітність суспільства? Як ставляться до неї різні люди? На основі тексту визначте, як слід діяти, щоб різноманітність українського суспільства, була ресурсом, а не перешкодою для його розвитку.*

КОЛИ РІЗНОМАНІТНІСТЬ — ЦЕ РЕСУРС

Чи замислювались ви над тим, що інколи ми можемо мати зовсім різні думки (погляди), утім, жодна з них не є єдино правильною. Чи можемо ми вважати когось поганою людиною, виходячи лише з того, що він/вона думають або діють не так, як ми? Всі ми різні, але жодна людина не є більш чи менш людиною, ніж будь-хто інший. Кожна людина є неповторною й має право бути такою.

Особливості окремої людини пов'язані не лише з її індивідуальністю, а й з її належністю до тих чи інших груп. Люди різні за віком, політичними поглядами, регіональними особливостями, етнічними, мовними, релігійними ознаками; вони різняться походженням, соціальним статусом, рівнем освіти тощо. Люди можуть мати різні традиції, різну історичну пам'ять, різні уявлення про майбутнє, різні цінності. Приміром, для одних цінностями є стабільність і збереження того, що було, для інших — розвиток і нові можливості.

Чи може різноманітність бути чинником, що послаблює суспільство? Так, якщо люди живуть у системі координат «Ми — Вони», де «Вони» дорівнює «Чужі». Тоді відмінності перебільшуються і викликають відчуження на кшталт: «Хто не з нами, той проти нас».

Так було у первісні часи, коли людина з іншого племені сприймалась як ворог, що претендує на вашу їжу та територію. Ця первісна логіка продовжує жити у головах окремих людей і цілих спільнот і в XXI столітті, про що свідчать як шкільний булінг (цькування) та підліткові бійки, так і військові конфлікти між державами.

Сприйняття різноманітності як загрози веде до намагання «ліквідувати» відмінності в середині спільноти, забезпечити «єдність». Наприклад, коли забороняють ті чи інші релігійні течії або використання той чи іншої мови, тоді не визнають меншини, засуджують носіїв інших поглядів.

А чи може різноманітність бути чинником розвитку і зміцнення суспільства? Звичайно, так! Однак, такий підхід до різноманітності передбачає іншу систему координат: замість стіни між «Ми» і «Вони»

з'являється знак додавання «Ми + Вони», «Я + Ти». І вся історія людства демонструє переваги цього підходу.

Для того, щоб африканський джаз став частиною музичної культури світу, іншим народам потрібно було не забороняти його, а слухати і навчатися у африканців навичкам гри. Щоб досягнення стародавньої китайської медицини або індійські практики допомагали лікувати хворих в різних частинах світу, треба було не переслідувати лікарів, а вивчати їхній досвід і поєднувати його з досвідом інших. Отже, різноманітність суспільства, якщо навчитися її використовувати, є цінним ресурсом. Побудована на взаємоповазі співпраця різних груп людей сприяє інноваціям і розвитку, призводить до взаємозбагачення та розширення можливостей.

Різноманітність у суспільстві стає ресурсом для розвитку тоді, коли суспільство демократичне й поважає всіх громадян. А громадяни *свідомо шукають* і знаходять спільне, *не замість* існуючих відмінностей, а *разом* з ними, надаючи кожному і кожній право і можливості бути собою. Потрібно лише сприйняти одне одного як партнерів та домовитись про спільні правила співжиття і закони.

2. Запропонуйте учням індивідуально відповіді на запитання до плакату: *Кому, на вашу думку, адресований плакат? Чим можна пояснити його появу? Чи можна доповнити наведений на плакаті перелік, якщо йдеться про вас? Про що змушує задуматися зміст плакату? До чого, на вашу думку, він закликає?*

На замовлення місцевої влади Кельну в місті з'явився такий плакат:

ТВІЙ ХРИСТОС	—	ЄВРЕЙ,
ТВОЄ АВТО	—	ЯПОНСЬКЕ
ТВОЯ ПІЦЦА	—	ІТАЛІЙСЬКА
ТВОЯ ДЕМОКРАТІЯ	—	ГРЕЦЬКА
ТВОЯ КАВА	—	БРАЗИЛЬСЬКА
ТВОЯ ВІДПУСТКА	—	У ТУРЕЧЧИНІ
ТВІЙ ЛІЧБА	—	АРАБСЬКА
ТВІЙ АЛФАВІТ	—	ЛАТИНСЬКИЙ...
ТАК ХТО ТУТ ІНОЗЕМЕЦЬ: ТВІЙ СУСІД ЧИ ТИ САМ?		

3. Об'єднайте учнів у групи й запропонуйте їм обговорити запитання: *Що, на вашу думку, означає враховувати людську різноманітність у життєвих ситуаціях?*

4. Запропонуйте учням скласти перелік правил (із 4-5 позицій), обов'язкових для дотримання людиною (групою людей/гурмадою), яка намагається врахувати різноманітність і використовувати її ресурс для власного розвитку.

Зберіть результати роботи груп колом ідей.

5. Запросіть учнів у тих самих групах прочитати ситуацію та виконати завдання до неї.

СПРАВА ПРО... КЛУБ ОДНОДУМЦІВ

Віталій вступив до університету іншого міста. У гуртожитку, де він оселився, мешкали вітчизняні студенти й студенти-іноземці. Віталій вирішив створити мовний клуб, де можна було б збиратися у вільний час і спілкуватися — по-перше, цікаво дізнаватися про життя інших, а по-друге, можна покращувати навички спілкування іноземною мовою та навчати одне одного. Віталій знайшов однодумців, утім, виявилось, що справа непроста: пошук приміщення, отримання дозволів, реклама, байдужість інших...

Завдання: *Уявіть себе на місці Віталія та його друзів. У вас є спільна мета — мовний клуб у гуртожитку. Щоб досягти її швидше, варто ефективно використовувати потенціал кожного. У кожній людині є щось, що може стати скарбом для всієї команди: наприклад, здатність переконувати чи вміння малювати, хороша фізична форма чи знання кількох мов. Нехай кожний з групи по черзі назве, чим він володіє. Складіть список «скарбів» вашої групи, заповнюючи таблицю.*

ім'я	скарби: особливі якості, знання, вміння	яким питанням щодо створення клубу займатиметься відповідно своїх здатностей

Організуйте презентацію результатів роботи груп у загальному колі. Проведіть із учнями обговорення за запитаннями: *Чи легко було «шукати скарби»? Чому? Чи була*

ця робота важливою особисто для вас? Чому? Що ви додали до своїх уявлень про різноманітність під час спільної роботи?

Підсумкова частина

1. Попросіть учнів написати в зошиті (подати усно на загальне коло) власний коментар щодо твердження відомого англійського письменника й журналіста кінця XIX — початку XX ст. Г. К. Честертон: «Ми самі заводимо друзів, ми самі створюємо ворогів, і лише наші сусіди — від Бога».

2. Запропонуйте учням у зошиті в таблиці коротко представити власні враження від заняття.

плюс (+)	мінус (-)	цікаво (!)
усе, що сподобалось: інформація, форми роботи, емоції, користь і т.п.	усе, що не сподобалось: було надто складним чи нудним, залишилось незрозумілим і т.п.	усе, що викликало інтерес: нові факти, думки, питання й міркування, що з'явилися, і т.п.

За наявності часу надайте слово 3-4 учням (наполягайте на тому, щоб учні зачитували, а не переказували записане).

● Практичне заняття № 9 ЯК ОПАНУВАТИ МИСТЕЦТВО СПІЛКУВАННЯ¹³

Після цього заняття учні/учениці зможуть:
— пояснювати, що таке комунікація й спілкування;
— характеризувати способи ефективного спілкування;

¹³ Використано матеріали: Пометун О. Кроки до порозуміння : навч. посіб. для 10(11) класів / О.Пометун, І.Сущенко, І.Баранова ; за ред. О.Пометун. — К. : Педагогічна думка, 2016. — 168 с., іл.

— ділитися власними ідеями щодо спілкування як мистецтва;
— висловлювати власне ставлення до важливості спілкування для людей і суспільства.

Вступна частина

1. Запропонуйте учням пригадати визначення таких термінів: *комунікація, спілкування, активне слухання*. Поставте учням запитання: *Чи важливою для вас є тема нашого практичного заняття? Чому?* Надайте слово 2-3 учням для коротких відповідей.

Відведіть на цю роботу 4-5 хв. Після цього представте тему та очікувані результати заняття.

Основна частина

1. Запропонуйте учням індивідуально прочитати ситуацію, а потім обговорити в загальному колі (групі) запитання:

Чи стикалися ви з подібною ситуацією? Які думки, почуття вона у вас викликає? Що, на вашу думку, варто зробити для розв'язання цієї ситуації?

ПРО ЩО СПІЛКУЮТЬСЯ НА ФОРУМІ

Нік 1: Цікаво, як взагалі навчитися спілкуватися? Таке відчуття, що між мною та іншими людьми стоїть блок. Я переїхала і пішла у новий 10 клас, дуже хотіла з усіма подружитися, дзвонила, розмовляла... Але ось минув рік, а я ні з ким не стоваришувалася. Були літні канікули, а мені ніхто не дзвонив. Свої спроби я полишила, адже зрозуміла, що не потрібна. Може вони винні, може і ні. Чому так вийшло? Не знаю. Я зневірилася в людях.

Нік 2: Складна ситуація! І тут може бути багато причин. Але, як на мене, головне — розібратись, чому постає стіна між тобою й іншими. Може потрібно щось змінити і у собі?

2. Запросіть учнів індивідуально прочитати текст та відповісти на запитання: *Чи погоджуєтесь ви з думкою, що спілкуванню варто навчатись? Чому?*

ЯКІ ВПРАВИ МОЖНА ЗАСТОСУВАТИ
В НАВЧАННІ УЧНІВ ГРОМАДЯНСТВА

У цьому розділі посібника представлені вправи з навчання учнів громадянства. Їх проведення передбачає застосування різних інтерактивних методів як-от: групова/парна робота, Прес, обговорення в загальному колі, дискусія, дебати, рольова гра, імітація, аналіз ситуації, мозковий штурм, коло ідей, незакінчене речення, уявний мікрофон тощо.

Ви можете використовувати ці вправи на уроках і практичних заняттях за відповідною темою, в ході тренінгів для учнів чи позакласних заходів громадянсько-навчального спрямування.

*До вступного уроку або до теми 3
«Громадянська участь
у житті держави» (розділ IV)*

Вправа «Риси громадянина» (25–30 хв).

1. Запросіть учасників групи висловити свої думки відносно рис людини-громадянина. Скористайтесь **уявним мікрофоном** і попросять учасників **закінчити речення** «Громадянин — це людина, яка ...». Запишіть усі їхні пропозиції на дошці (бажано, щоб всі учасники групи висловились).

2. Зверніть увагу учасників на ті відповіді, які описують риси громадянина та його здібності (наприклад, «це людина, яка відчуває відповідальність за державні справи»).

Обговоріть із учасниками запитання:
Що потрібно для формування саме такої людини?

Хто має її виховати, підготувати?

Чи була необхідність готувати компетентних громадян за радянських часів? Чому?

3. Визначте через відкрите **голосування** 5–6 найсуттєвіших рис громадянина. Запишіть на дошці ці риси і попросіть учасників подумати над їх суттю.

4. Створіть із учасників 5–6 груп і попросіть кожну групу виконати груповий **малюнок** з одного із понять стосовно риси громадянина (учасники мають спочатку обговорити і записати ознаки поняття, а потім зафіксувати це в малюнку). Поставте умову: менше слів, лише умовні позначки і малюнки.

За 3 хв попросіть групи передати малюнок по колу і нехай наступна група продовжить його. За 3 хв знов попросіть передати малюнок по колу наступній групі. Продовжуйте доти, доки малюнок не опиниться в останньої групи. Надайте слово представникам груп для **коментування малюнків**. Інші учасники можуть додавати і ставити запитання.

4. Обговоріть із учасниками: *Що для вас було важливим в цій вправі? Навіщо ми її виконали? Що показує нам ця вправа?*